

ZÁPISNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKOVEDCA

Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV

Ročník 3 • Číslo 2 • 1984

T É Z Y P R E D N Á Š O K

Kontrapunkt výrazu a významu v esejistickom štýle

Pre esejistický štýl je charakteristické spájanie dvoch protichodných tendencií: vecnosti a estetickosti; využíva sa tu aj istá obraznosť, výber takých prostriedkov, ktoré vedia čitateľa zaujať. V prednáške sa upriamuje pozornosť na jeden spôsob pôsobivého, pregnantnejšieho vyjadrenia istého obsahu, istej informácie, ktorý autorka nazýva kontrapunktickým. Spočíva v tom, že jeden výrazový prostriedok sa postaví do opozície s druhým, aby plastickejšie vynikol sémantický rozdiel medzi nimi a aby sa zvýraznením netotožnosti, sémantickej diferencovanosti podľa niektorého významového komponentu dosiahla väčšia názornosť, prípadne i sugestívnosť vyjadrenia, teda aj istý estetický účinok. Kontrapunktické výrazové prostriedky vyjadrujú menej ostré protiklady, ako napríklad antonymá, ale také, kde posun vo význame je v istej súhre s posunom vo zvukovom stvárnení príslušných výrazov a je

aj v zvukovej /výrazovej/ rovine istým spôsobom signalizovaný. V takomto výrazovom a významovom kontrapunkte, či kontrapunkte výrazu a významu možno vidieť pomerne blízku analógiu s kontrapunktom ako primárne hudobným, muzikologickým termínom.

Do kontrapunktického postavenia sa dostávajú dve alebo viaceré slová vtedy, keď prvé je do istej miery zvukovo napodobňované druhým, istú časť svojho zvukového obalu majú spoločnú, istou časťou sa odlišujú, a tento zvukový posun znamená súčasne i posun vo významovej stránke príslušných výrazov. Vzájomnou suhrou, koreláciou výrazovej a významovej zložky vzniká štylistický účinok.

Z hľadiska účasti významových a zvukových zložiek možno rozlíšiť 4 typy významových a výrazových kontrapunktov.

Prvý prípad predstavujú dvojice slov, ktorých kontrapunktické postavenie je motivované primárne významom /kontrapunkt od významu k výrazu/. Ide o slová so spoločným slovotvorným základom, ale s odlišným formantom. Často sú to epitetonické adjektívne a adjektivizované slová použité s cieľom vyjadriť istú vlastnosť variačne a pritom kontrastne, napríklad raz ako rezultatívny príznak, vlastnosť, raz ako priebehový, dynamický príznak, smerovanie k istej vlastnosti /napríklad svedectvo o revolucionizujúcom a revolučnom myslení/.

Druhý prípad kontrapunktu výrazu a významu predstavujú dvojice slov, z ktorých jedno je vyjadrením "čistej" vlastnosti, kvalifikácie, druhé je vyjadrením tej istej alebo veľmi blízkej vlastnosti spolu s komponentom hodnotenia /napríklad Temperamentnejší autor ... veci posudzuje viacej citovo, ale menej citlivo./

Centrálnym, najklasickejším typom kontrapunktu je tretí typ; sú to prípady, v ktorých výber slov postavených do kontrastu je motivovaný akoby primárne ich zvukovým ustrojením /kontrapunkt od výrazu k významu/. Je to kontrapunkt doslova medzi fonickou stránkou, znením dvoch výrazov, ktoré je súzvučné, aliteračné, kým významy sú voči sebe rozličným spôsobom posunuté /sémanticky alebo štylisticky/. Napríklad Aj Čechovových hrdinov zabíja ustavičné snenie a cnenie.

Posledný, štvrtý typ je už skôr na periférii tohto javu, tvorí plynulý prechod k iným prostriedkom na vyjadrenie kontrastu a protikladu, akým je napríklad hromadenie antonym. Štvrtý typ je totiž čisto sémantický, kontrapunkticky sa tu využívajú rozličné typy lexikálnych antonym.

Doménou výskytu opísaných kontrapunktických prostriedkov je esejistický štýl, ale stretneme sa s nimi aj v populárno-náučných textoch a publicistických textoch v oblasti kultúry a umenia.

PhDr. Klára Buzássyová, CSc.

/ 7. XII. 1983 - Prešov /

Kategória posesívnosti z konfrontačného hľadiska.

K problému posesívneho datívu

Posesívnosť je zložitá lingvistická kategória, jej presné ohraničenie je sťažené tým, že privlastňovací vzťah sa v jazykoch často prekrýva s vyjadrovaním iných významov. Napríklad privlastňovanie sa bližšie špecifikuje ako takzvané odcudziteľné alebo neodcudziteľné vlastníctvo, konštatuje sa úzka súvislosť medzi vyjadrovaním lokalizácie, príslušnosti do istej triedy a významom vlastníctva. Bohatá literatúra o datíve a nezhody medzi lingvistami o určovaní hraníc posesívneho datívu svedčí zasa o tom, že jestvujú neostre hranice aj medzi vyjadrovaním vlastníctva a prospechu/neprospechu, vlastníctva a zreteľa, prípadne iných významov.

Za vhodné východisko pre konfrontačný opis kategórie posesívnosti /chápanej ako bondarkovskej funkčno-sémantickej kategórie/ v slovenčine v konfrontácii s inými jazykmi /konkrétne maďarčinou, nemčinou/ pokladáme tri funkčno-sémantické sféry: 1/ vyjadrovanie vlastníctva, privlastňovania v úzkom zmysle slova; 2/ vyjadrovanie príslušnosti, zahrňujúce i takzvanú inherentnú posesívnosť, t.j. neodcudziteľné vlastníctvo; 3/ vyjadrovanie posesívnosti spolu so záujmom, zainteresovanosťou, prospechovosťou, t.j. sféra posesívneho datívu. Vhodnosť vyčlenenia týchto

sfér možno odôvodniť predpokladom, že prekladová ekvivalenť medzi dvoma jazykmi, napríklad medzi maďarčinou a slovenčinou sa dosahuje tak, že maďarčina vyjadruje posesívny vzťah častejšie v podobe príslušnosti v zmysle neodcudziteľného vlastníctva, teda uplatňuje sa sémanticky druhá sféra, kým v slovenčine pri predikatívnom vyjadrení posesívnosti je ten istý komunikatívny obsah jazykovo štylizovaný tak, že sa uplatňuje tretia sféra, t.j. posesívnosť spolu so zainteresovanosťou.

Rozlíšenie medzi jednotlivými typmi voľných datívov nemožno hľadať na syntaktickej rovine, lebo toto rozlíšenie je možné len na rovine obsahu, nie gramatického významu.

Rosengrenova interpretácia voľného datívu ako hĺbkového paciensa umožňuje pochopiť, prečo jednotliví bádatelia hodnotia datív v tých istých konštrukciách niekedy rozdielne ako posesívny datív, datív paciensa alebo stavový datív.

V našej analýze vychádzame z predpokladu, že v istých kontextoch existuje pri datíve pravidelná implikácia posesívneho významu, možno teda datívu pripísať zvláštny kontextovo podmienený posesívny význam. Tento význam možno dokázať na základe transformácie datívnej konštrukcie na atributívnu posesívnu konštrukciu. To zmiernuje trochu jednostranné stanovisko, že posesívny význam pri da-

tíve nie je podopretý gramaticky.

Za konštitutívny sémantický príznak posesívneho datívu pokladáme príznak zainteresovanosti /zainteresovanú osobu rožno stotožniť s hlôkovým paciencsom/. Príznak zainteresovanosti je zároveň diferenciálnym príznakom proti konštrukciám s posesívnym atributívnym zámenom. Opozícia poses. D : poses. G je opozíciou posesívnosť + zainteresovanosť : čistá posesívnosť.

Uznávame rozličný stupeň implikácie posesívneho významu v závislosti od prijateľnosti datívnej transformácie. Táto prijateľnosť je vecou performancie jazyka v komunikácii. Na základe rozličných konštrukcií, kde obsahovo možno predpokladať vzťah vlastník : vlastnený predmet, sa ukazuje, že rozličný stupeň prijateľnosti datívnej transformácie závisí od toho, či sa obidva transformy aj využívajú v jazykovej komunikácii alebo nie. Medzi jednotlivými jazykmi sú v tomto rozdiely.

Najvyšší stupeň prijateľnosti datívnej transformácie je v konštrukciách, kde inherentným vlastníctvom účastníka v datíve sú osoby v príbuzenskom vzťahu. V slovenčine sú možné i konštrukcie, ktoré majú v iných jazykoch náprotivky iba s atributívne vyjadrenou posesívnosťou. /Otec mi zomrel - Môj otec zomrel; Čakám si ženu - Čakám svoju ženu; Brat mi je vojakom - Môj brat je vojakom./

Ak sú inherentným vlastníctvom časti tela, prijateľ-

nosť datívnej transformácie závisí aj od toho, či sa spolu s posesívnosťou vyjadruje aj lokalizácia /Červen jej vystúpila na tvár - Červen vystúpila na jej tvár. Ale: Triasli sa mu nohy - Jeho nohy sa triasli/.

Datívna transformácia je možná a prijateľná v dvojznačných konštrukciách, kde sa prekrýva posesívny význam s významom prospechu/neprospechu. /Zmárnil som ti všetky peniaze - Zmárnil som všetky tvoje peniaze/.

Okrem prípadov dvojznačnosti posesívnosť/prospechovosť, na ktorú sa už poukázalo, zistili sme dvojznačnosť aj pri sponových identifikačných vetách, ktoré možno chápať aj ako vyjadrenie posesívnosti, alebo ako vyjadrenie kvalifikácie. /On mi je priateľom./

Kritérium prijateľnosti datívnej transformácie umožňuje odlišiť neaktívneho účastníka deja ako aktant posesívneho vzťahu od iných paciencsov, ktoré možno kvalifikovať iba ako neaktívnych účastníkov deja - osoby zasiahnuté stavom alebo procesom.

PhDr. Klára Buzássyová, CSc.

/E. XIII. 1983 - Košice/

K problematice norem v jazykovej komunikaci

Problematika jazykovej normy bola vnesená na mezinárodné lingvistické fórum v tridsiatych rokoch B. Havránkem.

K jejímu prohloubení a propracování přispívá v poslední době rozšiřující se interdisciplinární spolupráce /zvl. ve vztahu k teorii komunikace/. Projevuje se to jednak v promýšlení obecného pojetí normy a jejího vymezení, jednak v pozornosti věnované typům norem v jazykové komunikaci.

Norma je z obecného hlediska chápána různým způsobem: a/ jako pravidlo, předpis /jazykového chování/, b/ jako pravidelnost, zákonitost existující v jazyce /v protikladu ke kodifikaci, která má platnost předpisu/, c/ za určující rys normy se pokládá očekávání /nebo neočekávání/, určitého způsobu vyjádření, "určitých jazykových prostředků v daných situacích".

Řešení problematiky typu norem v jazykové komunikaci se obnáší i v rovině terminologické. Obecně se dnes přijímá rozlišení tří základních typů jazykově komunikačních norem:

1/ Pro normu původně blíže určenou adj. jazyková norma se volí označení norma systémová /explicitně se mluví o normách gramaticko-sémantických, popř. o dílčích normách jazykových rovin/ nebo norma útvarová. Tato norma je ve vztahu k systému; skutečností, že je tento typ normy vlastní jednotlivým jazykovým útvarům, je motivováno označení útvarová norma.

2/ Druhý základní typ normy, norma komunikační /t.j.

norma komunikování/ se začal vydělovat s uplatněním výtežků teorie komunikace. Jeho specifičnost záleží v zahrnování složky neverbální /odtud i explicitní označení: normy verbálního a verbálního chování/ a v důrazu na působení situačních faktorů /odtud termín situační norma/. Komunikační/situační/norma se pojímá velmi široce: je vázána jak na konkrétní komunikační situace /jako jsou např. projevy tzv. řečové etikety/, tak na zobecněné typy jazykových kontaktů v závislosti na situačních sférách /zahrnujících komunikační prostředí od komunikace v rovině až ke komunikaci celonárodní/ i s přihlédnutím k opozičním rysům veřejnosti/neveřejnosti, oficiálnosti/neoficiálnosti.

3. Třetí základní typ tvoří normy stylové /už dříve vydělované/. Stylové normy se vážou na způsob vystavby textů a pojímají se v širokém rozpětí v diferenciaci podle typů textů /na základě kritérií žánrových/, popř. podle příslušnosti k funkčním stylovým sférám. Nejsou dosud uspokojivě vymezeny hranice mezi normami komunikačními a stylovými /kromě případů, kde je diferenciacie jasná/.

V závěru výkladu soustředil autor pozornost na jazykově řečovou složku komunikační normy. Podrobněji vyložil dva způsoby její manifestace: a/ v distribuci jazykových útvarů v jednotlivých situačních komunikačních sférách, b/ ve smíšeném jazykovém charakteru jazyko-

vých prejavů, jak se to projevuje /např. v české jazykové situaci/ v některých typech mluvených projevů, realizovaných za působení různých situačních faktorů a podmínek. Tuto smíšenost /projevující se střídáním kódů, volbou prvků z různých útvarů/ doložil některými závěry, které vyplynuly z rozboru jednoho typu mluvených projevů, rozhlasových a televizních besed, v nichž vystupují vedle profesionálních pracovníků rozhlasu a televize jako hosté mluvčí různé regionální, sociální a generační příslušnosti.

Prof. PhDr. Alois Jedlička, DrSc.

/13. XII. 1983 - Bratislava/

Metodologické podnety sovietskej jazykovedy
pre výskum slovenčiny

1. Rozbor niektorých teoretických a metodologických sugescií sovietskych lingvistických prác, najmä z oblasti všeobecnej jazykovedy /najmä aplikácia kategórií materialistickej dialektiky, podrobnejšie jednotlivého a všeobecného pri výskume jazykových jednotiek/, fonológie a gramatiky /porov. napríklad zborník Leninizm i teoretičeskije problemy jazykoznanija, 1970; zb. Problemy teoretičeskoj i eksperimentalnoj lingvistiky, 1977; zb. Slavianskoje jazykoznanije, 1983 a i./.

2. Úvaha o vzťahu jednotlivého a všeobecného v jazykovom systéme - filozofické podložie tohto vzťahu, ktorý vedie k základným zákonitostiam jazyka: k jeho znakovému charakteru, k jeho vzťahu k mysleniu, k podstatným zložkám jeho existencie. Z dialektického spätia zvuku a významu v jazyku / princíp arbitrárnosti/ - premietnutého cez prizmu jazykového znaku - vyplýva, že "artikulované zvukové reťazce /slovné designátory/ nie sú kauzálnym, mechanickým odrazom objektívnych predmetov, ale konvenčnými materiálnymi nositeľmi kognitívneho obsahu ako ideálneho odrazu predmetu vo vedomí", preto môže "ideálny odraz nadobúdať všeobecný charakter, môže nadobúdať povahu pojmu, čiže takého odrazu, ktorý nie je viazaný na jednotlivé vlastnosti odrážaného predmetu objektívnej reality, ale na jeho podstatu. Nastáva diferenciácia medzi jednotlivým a všeobecným". /Ondruš-Sabol/. V tomto myšlienkovom procese - zložitom, vedomom psychickom odrážaní objektívnej reality - sa uplatňuje súčinnosť i protipohyb integrácie a diferenciácie, generalizácie i špecializácie; tento proces prebieha medzi dvoma pólmi základných gnozeologických kategórií - jednotlivého a všeobecného, konkrétneho a abstraktného /Ufimceva/. Treba pritom poznamenať, že "naše vedomie je schopné postihnúť všeobecné preto, lebo objektívne existuje" /Rutkevič/.

3. Jazykové stvárnenie uvedených procesov myslenia

vyjadrujúcich dialektickú súvzťažnosť všeobecného a jednotlivého presakuje celou jazykovou sústavou: prejavuje sa v opozíciách langue - parole, paradigma - syntagma, slovník - text, sociolekt - idiolekt, invariantnosť - variantnosť atď.; prejavuje sa v spätí pojmov typu fonéma - fóna, veta - výpoveď, denotácia - konotácia atď. Zrkadlí sa v ňom dichotómia virtuálny slovný znak - aktuálny slovný znak, založená na opozícii všeobecného a jednotlivého, ktorá sa premieta do protikladu synchronie a diachronie /Ufimceva/. Dejiny jazykovedného myslenia poskytujú množstvo príkladov na preceňovanie, resp. absolutizáciu jedného z uvedených pólov dialektiky /pozitivismus, novopozitivismus, štrukturalizmus a i./. Virtuálnosť a aktuálnosť jazykového znaku, nesúca v sebe odliatok dialektického vzťahu všeobecného a jednotlivého, umožňuje v jednotkách jazykového systému pohyb v oboch smeroch uvedených kategórií: na zmenách vo fungovaní jazykových jednotiek možno sledovať pohyb od jednotlivého k všeobecnému /fonologizácia jednotiek zvukového systému, prechod neutralizácií medzi alternáciami, rozširovanie významu slova, prechod od konotatívneho k denotatívnemu významu atď./, aj naopak - od všeobecného k jednotlivému /defonologizácia jednotiek zvukového systému, zužovanie významu slova, vznik nového kontextového významu slova, vznik okazionalného prvku atď./, pravda, na každej úrovni abstrakcie je dialektická väzba

všeobecného a jednotlivého - mení sa len ich vzájomné preskupenie.

4. Využitie opozície virtuálnosti /synchronickosti, gnómickejši/ opierajúcej sa o všeobecné a aktuálnosti /historickosti/ vychádzajúcej z jednotlivého pri jazyko-vo-štylistických, ba až estetických sugesciách umeleckého štýlu /spätie literárnych smerov, metód; teoretické východiská skúmania vzťahu rytmu a metra a i./. Kategória všeobecného a jednotlivého ako teoreticko-filozofické východisko autorovej syntetickej fonologickej teórie /rozbor tejto teórie na pozadí jednotlivých fonologických škôl a koncepcií/.

5. Vzťah jednotlivého a všeobecného v jazyku - obrazne povedané - garantuje variabilitu v jednote a jednotu v diferencovaní, a teda aj "tvorivý" a "reprodukčný" proces pri kognitívnom a komunikatívnom stvárňovaní textu.

PhDr. Ján Sabol, CSc.

/15. XII. 1983 - Prešov/

Východiská a ciele prípravy novej pravopisnej príručky

Prednáškou otvoril autor cyklus prednášok venovaných príprave novej pravopisnej príručky slovenčiny. Prípadom 30. výročie uskutočnenia pravopisnej reformy slovenčiny.

Reformu označil za progresívny a perspektívny akt, ku ktorého odborným aj ideovým východiskám a výsledkom sa treba vracieť. Ocenil aj pozitívnu účasť vedúcich českých jazykovedcov pri prebojovaní reformy slovenskej pravopisnej sústavy.

V prednáške sa ďalej venoval osvetleniu týchto bodov:

1. terajšia situácia vo vydávaní pravopisných príručiek;
2. východiská novej príručky;
3. cieľ prípravy novej pravopisnej príručky;
4. organizačné zabezpečenie prípravy pravopisnej príručky.

Sústredil sa na východiská novej príručky, ktorá má zostať na jestvujúcich princípoch slovenského pravopisu, ktoré sa overili a vžili v praxi a sú správne. Prípravou pravopisnej príručky sa nesleduje žiadna pravopisná reforma. Sú síce na Slovensku kruhy, ktoré horlia za radikálnu pravopisnú reformu, ale v súčasnosti je takéto úsilie predčasné. Úprava pravopisu nie je totiž iba jazykovedný problém, je to celospoločenský problém. Takýto akt by bolo treba starostlivo pripraviť a nemožno túto prípravu robiť bez koordinácie s českými jazykovedcami.

Nová pravopisná príručka bude dôsledne pravopisná a nebude suplovať základnú kodifikačnú príručku spisovnej slovenčiny. Takéto jej zameranie umožňuje nový jazykovedný kontext príručky. Pozornosť sa sústreďí na pravopisné princípy, pravopisné pravidlá uplatňované v rámci jednotli-

vých čiastkových sústav slovenského jazyka, na pravopisný slovník a na prepis z cudzích pravopisných sústav do slovenskej. Centrálné miesto v rámci pravopisných pravidiel budú mať tieto okruhy problémov: 1. písanie veľkých začiatkových písmen, 2. písanie interpunkčných znamienok, najmä čiarky, 3. písanie predložkových výrazov typu do biela/dobiela a 4. písanie zložených adjektív a substantív. Pri spracúvaní týchto okruhov sa bude sledovať racionálne zjednodušenie pri formulovaní pravopisných pravidiel, ich spresnenie a obmedzovanie výnimiek.

Organizačné zabezpečenie prípravy novej pravopisnej príručky je utvorené predovšetkým vymenovaním Slovenskej pravopisnej komisie ako poradného odborného orgánu riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Konceptia pravopisnej príručky sa predloží v I. štvrtroku 1984 na oponentské konanie. Skoncipované kapitoly sa budú prediskutovať na zasadnutiach komisie. Za výsledok budú kolektívne zodpovední všetci členovia komisie.

PhDr. Ján Kačala, DrSc.

/24. I. 1984 - Bratislava/

Štyléma a stylistická systematika

Štyléma je štýlotvorný prostriedok s relatívne stabilnou stylistikou. Ako štýlémy sa uplatňujú prvky jednotlivých rovín jazykového systému /lexikálnej, fonickej, morfolologickej a syntaktickej/, ktoré spolu predstavujú inventár prvkov stylistickej roviny. Ako základná jednotka stylistickej roviny je štyléma funkčný prostriedok, ktorý vzhľadom na jeho stylistiku možno funkčne využiť v štýlovo a žánrovo odlišných typoch textov.

Slohová hodnota štýlémy sa dočasne ustalať v procese jej opakovaného využívania v individuálnych kontextoch /prehovoroch/. Keď sa takto konštituuje a relatívne ustáli stylistika výrazového prostriedku, ako štyléma sa začleňuje do paradigmy. Štyléma štýlémy je teda systémová vlastnosť prvku. Na základe relatívne stabilnej stylistiky možno štýlémy systémovo klasifikovať. Slohová hodnota je zároveň dynamická zložka výrazového prostriedku. Vzťah medzi stylistikou, resp. aj sémantikou štýlémy, ktorá jej je vlastná na paradigmatickej osi, a jazykovým prejavom je dynamický. Ide o napätie medzi paradigmatickými danosťami štýlémy a možnými aktualizáciami jej stylistiky v individuálnych textoch. Je to vlastne z jednej strany napätie medzi paradigmatickou osou /systém/ a syntagmatickou osou /text/ a z druhej strany medzi normou a územ /individuálnym i kolektívnym/.

Najbohatšou zložkou inventára štýlém sú lexikálne štýlémy. Napriek tomu, že stylistika lexikálnych štýlém je bohatá a diferencovaná, možno ich systémovo klasifikovať /štruktúrovať/ na báze makroparadigiem a mikroparadigiem. Ako makroparadigmy vystupujú stylistické triedy slov, vnútri ktorých sa konštituuju vrstvy slovnej zásoby ako lexikálno-stylistické mikroparadigmy. Syntagmatické uplatnenie lexikálnych štýlém je prvotne podmienené ich systémovým zaradením v mikroparadigmách a makroparadigmách.

Funkčne nadradenejšou /univerzálnejšou/ je opozícia bezpríznakovosť - príznakovosť. Centrálnou je však opozícia nociónálnosť - emocionálno-expresívnosť. Túto situáciu možno ilustrovať na štylémovej stylistike slova dostaviť sa. Ako kancelarizmus /mikroparadigma/ je to nociónálne pomenovanie. Keďže však tvorí príznakovú zložku administratívnej štýlovej vrstvy, je to zároveň stylisticky zafarbený prostriedok; v tomto zmysle ho treba hodnotiť aj ako príznakový prostriedok. Lexikálna štyléma môže byť teda systémovo včlenená do viacerých stylistických tried slov /makroparadigiem/.

Zdá sa oprávnená úvaha, že naznačená štruktúracia paradigmatických vzťahov /bezpríznakovosť - príznakovosť, nociónálnosť - emocionálno-expresívnosť, neutrálnosť - stylistická zafarbenosť/ je univerzálna. V rámci nej /na jej báze/ možno systémovo klasifikovať i jazykové

štylémy z ostatných rovín jazykového systému. Tento teoretický predpoklad sa dá doložiť napríklad na systémovej klasifikácii štylistiky slovosledu a štylistiky syntagmy /syntaktické štylémy/, ako aj na štylistike historického prázenta /morfologická štyléma/.

Ak pri budovaní aktuálnych textov nerešpektujeme naznačené systémové zaradenie štylémy v paradigme, porušujeme slohovú normu, ak len nejde o funkčne ťpodstatnenú aktualizáciu. Aktuálne povedomie o systémovej štylistike prvku tvorí pevné pozadie, východisko výberu. Tomu neprotirečí ani zistenie, že v texte dochádza k absolútnej stabilizácii štylistiky prvku a prípadne i k jej jemným modifikáciám, ba i zámerným inováciám.

Doc. PhDr. Ján Findra, DrSc.

/20. III. 1984 - Bratislava/

Vzťah pomenovania k objektívnej realite

Vzťah pomenovania k objektívnej realite sa v jazykovednej teórii už dávno rieši na základe vzťahu myslenia a jazyka. Klasickým vyjadrením tohto vzťahu je sémantický trojuholník Ogdena a Richardsa, resp. už G. Fregeho. Riešenie zobrazované sémantickým trojuholníkom je síce jednoduché a elegantné, ale práve preto má zjednodušujúci charakter. Rovnomerným rozložením základných pojmov na vrcholy

trojuholníka naznačuje, že nezáleží na tom, z ktorého vrchola sa analýza začína, a teda málo poukazuje na vedúcu úlohu myšlienkového oblasti. Je to typické pragmatické riešenie.

A. A. Ufimcevová upozornila na koexistenciu dvoch oblastí myšlienkového vedomia a jazykového vedomia a pre každú z týchto oblastí konštruovala osobitný sémantický trojuholník. K. Baldinger zase rozvinul trojuholník do podoby kosoštvorca, do ktorého zaradil pojem monéma /zahrnujúci rad foném a k nim priradené sémy/, ako aj pojem sémantéma, ktorý umožňuje priradiť k jednej monéme viaceré významy.

Aby sa výraznejšie charakterizoval vzťah myšlienkového a jazykového oblasti, navrhuje sa sémantický trojuholník rozvinúť do podoby onomaziologického reťazca, v ktorom sa vychádza od konkrétneho javu, prechádza sa generalizovaným javom, ďalej myšlienkovým /pojmovým, konceptuálnym/ systémom, jazykovým systémom /rozloženým na obsahovú a formovú zložku/ a cez interakčný systém sa prechádza k pomenovaniu konkrétneho javu.

Schematicky možno tento onomaziologický reťazec znázorniť takto:

/J J J J/ -- J -- A -- O -- E -- Z -- I -- J

Treba poznamenať, že formová zložka jazykového systému sa člení na onomaziologickú a onomatologickú.

Povaha konceptuálneho systému je zatiaľ veľmi málo preskúmaná. Niektorí autori pracujú s individuálnym konceptuálnym systémom, do ktorého zahrnujú mienky, predstavy, pojmy vo vedomí individua. Ukazuje sa však, že treba predpokladať aj kolektívny konceptuálny systém, v ktorom sa nejakým spôsobom budú odrážať aj jazykové kategórie.

Do interakčného systému treba zahrnúť napríklad motorické pravidlá pre artikulovanie hlások, ale na druhej strane aj typy rečových aktov /lokučný, ilokučný, perlokučný/, pravidlá pre tvorenie prenesených a konotačných významov atď.

Jazykový systém je doteraz najlepšie prebádaný. Ide o zložitý systém, v ktorom je zaradených niekoľko podsystémov hierarchicky usporiadaných.

Jazykový, konceptuálny a interakčný systém tvoria dovedna systém verbálneho správania. V rámci tohto hyper-systému treba skúmať vzájomnú interakciu zložiek jednotlivých systémov aj pri používaní jazyka na konkrétnu komunikáciu.

Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.
/8. III. 1984 - Prešov/

Pravopisné princípy v slovenčine

1. V doterajšej literatúre sa pravopisné princípy v slovenčine nevymedzujú jednotne. Jednotlivé termíny

vyjadrujúce vzťah medzi grafémou a zvukom sa miešajú a prekrývajú: fonetický/fonologický/fonematický/fonologicko-morfologický princíp, fonologický/morfonologický/morfologický princíp a pod. /rozbor literatúry pozri v našej štúdii Pravopisné princípy v slovenčine. In: Prednášky XIV. Letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Studia Academica Slovaca 7. Red. J. Mistrík. Bratislava 1978, s. 485-498/.

2. V prednáške ide o pokus aplikovať našu novú, syntetickú fonologickú teóriu pri skúmaní pravopisných princípov v slovenčine. Filozofickým pozadím tejto teórie je existencia rozličnej "perspektívy" vzťahu jednotlivého a všeobecného v základných zvukových jednotkách príslušného jazyka; podľa tohto dialektického vzťahu sa vymedzujú tri jednotky /či úrovne/ v zvukovej rovine: fóna /F/, fonéma /F_m/ a morfofonéma /MF_m/.

2.1. Na základe korešpondencie medzi grafickou, fónovou, fonémovou a morfofonémovou výstavbou morfému možno stanoviť tieto pravopisné princípy /pre grafému používame ďalej označenie G/:

2.1.1. Ak platí vzťah

a/ $G \equiv F \wedge G \neq F_m \wedge G \neq MF_m$, alebo

b/ $G \equiv F \wedge G \neq F_m \wedge$ morfofonematické zloženie morfému

nie je jednoznačne rekonštruovateľné,

ide o fonetický pravopisný princíp.

2.1.2. Ak platí vzťah

a/ $G \neq F \wedge G \equiv F_m \wedge F \neq MF_m$, alebob/ $G \neq F \wedge G \equiv F_m \wedge$ morfofonematické zloženie morfémy
nie je jednoznačne rekonštruovateľné, aleboc/ $G \neq F \wedge G \equiv F_m \wedge G \neq MF_m$, alebod/ $G \neq F \wedge G \equiv F_m \wedge$ morfofonematické zloženie morfémy
nie je jednoznačne rekonštruovateľné,
ide o fonematický pravopisný princíp.

2.1.3. Ak platí vzťah

a/ $G \neq F \wedge G \neq F_m \wedge G \equiv MF_m$, alebob/ $G \neq F \wedge G \neq F_m \wedge G \neq MF_m$, aleboc/ $G \neq F \wedge G \neq F_m \wedge G \neq MF_m$, alebod/ $G \neq F \wedge G \equiv F_m \wedge G \equiv MF_m$,

ide o morfofonematický pravopisný princíp.

2.1.4. Ak platí vzťah

a/ $G \neq F \wedge G \neq F_m \wedge G \neq MF_m$, alebob/ $G \neq F \wedge G \neq F_m \wedge$ morfofonematické zloženie morfémy
nie je jednoznačne rekonštruovateľné, ide
o etymologický pravopisný princíp.

3. Nazdávame sa, že uvedeným postupom možno detailne, jednoznačne a vyčerpávajúco stanoviť pravopisné princípy v grafických systémoch používajúcich takzvané hláskové písmo. Uvedomujeme si pritom, že niektoré pravopisné javy definované vzťahom grafémy, fóny, fonémy a morfofonémy sa môžu navyše doplnujúco vysvetľovať aj pravopisný-

mi princípmi z iných rovín /napríklad princíp gramatický, prípadne sémantický/; tu však ide v podstate len o modifikáciu uvedených vzťahov medzi jednotkami grafického a zvukového systému, ktorá môže mať predovšetkým metodický význam /pri gramatickom pravopisnom princípe ide napríklad o vysvetlenie príčin rozdielu v písaní niektorých tvarov podľa etymologického a morfofonematického pravopisného princípu; pri sémantickom pravopisnom princípe okrem iného o zachytenie rozdielnej konfigurácie suprasegmentálnych javov, porovnaj napríklad protiklad navrch - na vrch, nabok - na bok/.

4. Na základe štatistického prieskumu jednotlivých pravopisných princíпов možno konštatovať, že v spisovnej slovenčine je zásadná súhra medzi fonickým zložením morfémy /na úrovni F , F_m a MF_m / a adekvátnym grafickým zachytením /asi 87 %/. Citlivé miesta slovenskej pravopisnej sústavy vznikajú nerealizovaním synchronickej korešpondencie grafém a jednotiek zvukovej roviny a "rozptyľovaním" zvukového /fónového a fonémového/ stvárňovania morfofoném v neutralizačných postaveniach.

PhDr. Ján Sabol, CSc.

/27. III. 1984 - Košice/